

Beschermwaardigheidstoetsing

Tekening “Huwelijk van Tobias en Sara” van Pieter Coecke van Aelst (I).

Toetsingscommissie beschermwaardigheid (TCB)

Versie: 10 oktober 2019

Beschermwaardigheidsstoetsing

In dit rapport wordt verslag gedaan van de op 16 september 2019 uitgevoerde beschermwaardigheidsstoetsing betreffende een zestiende-eeuwse tekening van Pieter Coecke van Aelst (I), getiteld “Huwelijk van Tobias en Sara” (inv.nr. RP-T-1964-44). De tekening behoort tot de collectie van de Staat der Nederlanden en is in beheer bij Rijksmuseum Amsterdam.

Commissie

Deze toetsing is uitgevoerd door de toetsingscommissie beschermwaardigheid (TCB). De TCB is ingesteld door de stichting Museumregister Nederland op grond van de Leidraad Afstoting Museale Objecten (LAMO) en de Erfgoedwet.

De basisbezetting van de TCB bestaat voor deze toetsing uit voorzitter drs. Heleen Buijs, bc. Ellie Bruggeman (secretaris) en drs. Nicole Vieveen (notulist).

Per toetsing wordt de basisbezetting van de TCB aangevuld met deskundigen ter zake van de specifieke eigenschappen van de objecten of (deel)collecties waarop de toetsing betrekking heeft. Eén van deze deskundigen kan door de opdrachtgever tot toetsing voorgedragen worden. De overige deskundigen worden voorgedragen door of via het TCB deskundigenteam. Voor deze toetsing zijn de volgende deskundigen benoemd door het bestuur van de stichting Museumregister Nederland.

Op voordracht van het deskundigenteam van de TCB zijn benoemd:

- dr. Peter van der Coelen
- dr. Stijn Alsteens

Aanleiding

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) heeft de TCB verzocht om een beschermwaardigheidsstoetsing uit te voeren met betrekking tot de tekening “Huwelijk van Tobias en Sara” van Pieter Coecke van Aelst (I). De aanleiding voor dit verzoek betreft een ingediende claim tot restitutie betreffende dit object.

De toetsing door de TCB is gericht op het doen van een uitspraak over het belang van het object voor het Nederlands cultuurbezit.

De claim tot restitutie betreffende dit object wordt door de RCE voorgelegd aan de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog (Restitutiecommissie).

Ingediende stukken en ontvangen informatie

Ondergenoemde documenten en de inhoud ervan zijn alleen meegenomen in de afweging door de TCB voor zover deze betrekking hebben op de opdracht aan de TCB, namelijk een uitspraak over het belang van het object voor het Nederlands cultuurbezit.

Ontvangen vóór 16 september 2019:

- basisgegevens object <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-T-1964-44>

Bezichtiging van werken en toelichting door commissieleden op 16 september 2019:

- bezichtiging van en toelichting op de tekening in het Rijksmuseum Amsterdam met drs. Ilona van Tuinen, conservator tekeningen 16de en 17de eeuw.

Aanvullingen ontvangen op en na 16 september:

1. Boon, K.G. (1978). *Netherlandish drawings of the sixteenth and seventeenth century in the Rijksmuseum*. Den Haag, Nederland: Government publishing office.
2. Veilingcatalogus Sotheby's, Londen, 16 oktober 1946, lotnummer 42a, vermeld als J. Coeck van Alost.
3. Veilingcatalogus Paul Brandt, Amsterdam, 17 maart 1959, lotnummer 22, vermeld als anoniem.
4. Cleland, Elizabeth A. H. ed. (2014). *Grand Design: Pieter Coecke van Aelst and Renaissance Tapestry*. New York, Verenigde Staten: The Metropolitan Museum of Art.
5. The Art Loss Register. Lost-art ID: 518717.
6. Tuinen, I. van. (2019). RP-T-1964-44_Pieter Coecke - Aantekeningen IvT.

Objectbeschrijving

Identificatie

Titel(s)	Huwelijk van Tobias en Sara
Objecttype	tekening, ontwerp
Objectnummer	RP-T-1964-44
Omschrijving	Ontwerp voor een wandtapijt.

Vervaardiging

Vervaardiger	• tekenaar: Pieter Coecke van Aelst (I)
Datering	1540 - 1545

Materiaal en Techniek

Fysieke kenmerken	pen en penseel in bruin
Materiaal	papier, inkt
Techniek	pen / penseel
Afmetingen	h 73 mm × b 110 mm

Onderwerp

Wat	• story of Tobias: Tobias and Sarah (Tobit 7-9)
-----	---

Verwerving en rechten

Credit line	• Aankoop uit het F.G. Waller-Fonds
Verwerving	aankoop 17-mar-1959
Copyright	Publiek domein

Referentiekader beschermwaardigheidsstoetsing

De TCB heeft onderhavige stoetsing uitgevoerd met gebruikmaking van de waarderingscriteria van de methodiek 'Op de Museale weegschaal'.

Voorts is de stoetsing uitgevoerd aan de hand van het referentiekader van de Erfgoedwet. In de zin van de Erfgoedwet gelden voor beschermwaardigheid van cultuurgoederen de volgende criteria:

- het gaat om een cultuurgoed, of verzameling van cultuurgoederen, van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis,
- die voor het Nederlands cultuurbezit zowel onvervangbaar als onmisbaar is.

Het criterium onvervangbaar houdt hier in: er zijn geen gelijke of gelijksoortige voorwerpen in goede staat in het Nederlands cultuurbezit aanwezig.

Een cultuurgoed is onmisbaar als het minimaal één van de volgende functies vervult:

- symboolfunctie,
- schakelfunctie of
- ijkfunctie.

Hierbij wordt onder symboolfunctie verstaan: "de functie van een roerende zaak als duidelijke herinnering aan personen of gebeurtenissen, die voor het begrip en appreciatie van de Nederlandse (cultuur)geschiedenis van overtuigend belang zijn".

Een schakelfunctie wordt gedefinieerd als: "de functie van een roerende zaak als wezenlijk element in een ontwikkeling, die voor de wetenschapsbeoefening, met inbegrip van de beoefening van kunstgeschiedenis, in Nederland van overtuigend belang is".

Onder ijkfunctie wordt verstaan: "de functie van een roerende zaak als wezenlijke bijdrage in het onderzoek of de kennis van andere belangrijke voorwerpen van kunst, geschiedenis of wetenschap".

Waardering van het object volgens de methodiek 'Op de Museale weegschaal'

Referentiekader

Het referentiekader voor de waardering is nationaal (Nederland).

Kenmerken

Toestand:

De conditie van de tekening is goed. Het blad heeft enkele lichte beschadigingen, maar deze hebben geen invloed op de perceptie van het werk. Sinds de aankoop van het object hebben er geen restauratiebehandelingen plaatsgevonden.

Ensemble:

De tekening is verwant aan een bewaard gebleven wandtapijt. Dit tapijt bevindt zich in museum Kasteel Gaasbeek in Lennik (België). De voorstelling van de tekening en het tapijt is een scène uit het oudtestamentische verhaal van Tobias. Het tapijt maakt onderdeel uit van een serie van acht wandtapijten met scènes uit het oudtestamentische boek Tobit. Er zijn verschillende incomplete series van deze wandtapijten bekend.

Bron afbeelding: Cleland, Elizabeth A. H. ed. (2014). *Grand Design: Pieter Coecke van Aelst and Renaissance Tapestry*. New York, Verenigde Staten: The Metropolitan Museum of Art. p. 18.

De tekening wordt gezien als een eerste opzet voor dit tapijt. De aanwezigheid van krijt rechts onderin de tekening versterkt de indruk dat deze een eerste opzet is en geen tekening van een reeds voltooid wandtapijt als archiefstuk. Naar verwachting zou in dat geval de compositie nauwkeuriger en minder schetsmatig gekopieerd zijn. Hoewel de compositie sterk overeenkomt, ontbreken op de tekening enkele elementen, zoals een hond en één van de figuren in de achtergrond links.

Herkomst:

De tekening "Huwelijk van Tobias en Sara" (datering: 1540-1545) wordt gerekend tot de latere werken van Pieter Coecke van Aelst.

De tekening werd in maart 1959 door Rijksmuseum Amsterdam op een veiling bij Paul Brandt in Amsterdam aangekocht. De inbrenger van de tekening was Max Friedländer. In de catalogus van deze veiling staat bij vervaardiger 'anoniem'. Friedländer kocht de tekening in 1946 op een veiling bij Sotheby's in Londen. De tekening wordt in de catalogus van die veiling vermeld onder vermelding van J. Coeck van Alost, afkomstig uit "The property of a collector". De exacte herkomst van de tekening vóór 1946 is onbekend. Het opschrift aan de achterkant van de tekening vertoont sterke gelijkenis met het handschrift van dr. Arthur Feldmann. Dit opschrift vermeldt een toeschrijving van de tekening aan Barend Dirksz. Karel Boon, conservator en later directeur van het Rijksprentenkabinet, heeft het na de aankoop in 1959 de tekening (opnieuw) aan Pieter Coecke van Aelst toegeschreven. Deze toeschrijving wordt sindsdien door kenners algemeen geaccepteerd.

Zeldzaamheid:

Tegenwoordig worden er 41 tekeningen aan Pieter Coecke van Aelst toegeschreven. Een groot deel van deze tekeningen betreft ontwerpen voor tapijten en glasramen. "Huwelijk van Tobias en Sara" is de enige tekening in een Nederlandse publieke collectie die verwant is aan een bewaard gebleven tapijt.

De tekening is één van de weinige overgebleven late werken van Pieter Coecke van Aelst. De tekening "Val der giganten" (Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. RP-T-1951-253(R)) is waarschijnlijk van iets eerder binnen de periode 1540-1545. De tekening "Ahasveros reikt Ester zijn gouden scepter toe (Ester 5:2)" (Nationaal Museum Warsaw, Polen, inv.nr. Rys.Ob.d.715 MNW), die recent aan Pieter Coecke van Aelst werd toegeschreven, echter zonder unanieme acceptatie van deze toeschrijving, wordt gedateerd tussen 1545-1550.

Ook het kleine formaat van de schets (slechts 7 x 11 cm) is bijzonder. Tekeningen uit de zestiende eeuw zijn in algemene zin al zeldzaam en van in die tijd onbelangrijker bevonden 'eerste schetsen' uit deze periode zijn nog minder exemplaren bewaard gebleven. Doorgaans zijn alleen voltooide tekeningen bewaard gebleven.

Naast "Huwelijk van Tobias en Sara" bevinden zich vijf andere tekeningen van Pieter Coecke van Aelst in Nederlandse publieke collecties:

- "Val der giganten", 1540-1544. Rijksmuseum Amsterdam (RP-T-1951-253(R)).
- "Christus op de weg naar de Calvarieberg", 1535 - 1540. Rijksmuseum Amsterdam (RP-T-1965-202).
- "Een boer en drie vrouwen bij een triktrakspel in een bordeel", 1529 (?). Museum Boijmans Van Beuningen (MB 330 (PK)).
- "De Kruisdraging", 1530-1550. Museum Boijmans Van Beuningen (MB 1958/T 9 (PK)).
- "Zie de mens", 1530-1550. Museum Boijmans Van Beuningen (MB 1958/T 10 (PK)).

Binnen bovengenoemde werken illustreert de tekening "Huwelijk van Tobias en Sara" een uniek stadium binnen het werkproces (eerste ontwerp tapijt) en is een belangrijk voorbeeld van de laatste fase in de ontwikkeling van het oeuvre van Pieter Coecke van Aelst.

Representatie

De voorstelling van de tekening is een scène uit het oudtestamentische verhaal van Tobias. Verhalen uit het Oude Testament waren in zestiende eeuw populaire onderwerpen voor tapijtenseries. Ook binnen de prentkunst is voor deze thematiek veel aandacht geweest in deze periode.

Cultuurhistorisch

Historisch

Pieter Coecke van Aelst (1502-1550) was een uiterst veelzijdige kunstenaar; hij werkte als schilder, beeldhouwer, architect en was ontwerper van wandtapijten, houtsneden en glasramen. Voordat hij zich in 1527 als zelfstandig kunstenaar in Antwerpen vestigde, is hij in Italië geweest. Hij maakte daar kennis met de kunst van de renaissance. Pieter Coecke van Aelst wordt gezien als één van de belangrijkste Zuid-Nederlandse kunstenaars van de zestiende eeuw. Pieter Coecke van Aelst was vooral bekend vanwege zijn tapijontwerpen. Tapijten waren in die periode uiterst kostbare objecten en konden alleen door de allerrijksten veroorloofd worden.

De wetenschappelijke interesse voor tapijten als kunstvorm is in de loop der tijd op de achtergrond geraakt. Mede dankzij de tentoonstelling “Grand Design: Pieter Coecke van Aelst and Renaissance Tapestry”, gehouden van 8 oktober 2014 tot 11 januari 2015 in het Metropolitan Museum of Art in New York (Verenigde Staten), is de belangstelling en erkenning voor Pieter Coecke van Aelst en voor tapijtkunst in het algemeen weer toegenomen.

Artistiek

De tekening is vervaardigd met pen en penseel in inkt. In vergelijking met de andere tekeningen van Pieter Coecke van Aelst in Nederlandse publieke collecties gaat het bij “Huwelijk van Tobias en Sara” om een kleiner, minder aanzienlijk blad, dat voor de handel mogelijk minder aantrekkelijk is. Het schetsmatige karakter van de tekening maakt de tekening in kunsthistorisch opzicht belangrijk en juist aantrekkelijk. Deze schetsstijl is een typisch voorbeeld van de latere werken van Pieter Coecke van Aelst.

Informatief

De informatieve waarde van “Huwelijk van Tobias en Sara” is groot door de relatie tussen de tekening als eerste ontwerp en het bewaard gebleven wandtapijt op basis van dit ontwerp.

Tevens geeft de tekening inzicht in de werkwijze van Pieter Coecke van Aelst. Er wordt aangenomen dat Pieter Coecke van Aelst veel werk in de werkplaats uit handen gaf, maar deze tekening toont aan dat hij hier de eerste stappen van het ontwerpproces zelf heeft uitgevoerd.

In samenhang met de andere werken van Pieter Coecke van Aelst in Nederlandse publieke collecties illustreert de tekening “Huwelijk van Tobias en Sara” het werkproces van Pieter Coecke van Aelst en de late fase van de ontwikkelingen in zijn oeuvre.

Sociaal-Maatschappelijk

Maatschappelijk

Er zijn de TCB geen aspecten van de tekening bekend die een bijzondere betekenis voor bepaalde groepen of gemeenschappen inhouden.

Beleving

De tekening is modern voor de periode van vervaardiging en is visueel aantrekkelijk.

Gebruik

De tekening bevindt zich in het depot van het Rijksmuseum Amsterdam. Sinds de aankoop in 1959 is de tekening geen onderdeel geweest van de vaste presentatie. Vermoedelijk is het werk wel getoond tijdens de voormalige wisseltentoonstellingen vier keer per jaar in het Rijksprentenkabinet. De samenstelling van deze tentoonstellingen is echter niet gedocumenteerd. In 2014 – 2015 werd de tekening uitgeleend voor de grote overzichtstentoonstelling “Grand Design: Pieter Coecke van Aelst and Renaissance Tapestry” (oktober 2014 - januari 2015, Metropolitan Museum of Art, New York (Verenigde Staten)).

Waardering beschermwaardigheidscriteria

Onvervangbaarheid

De TCB acht de tekening “Huwelijk van Tobias en Sara” onvervangbaar. Binnen de zes werken van Pieter Coecke van Aelst in Nederlandse publieke collecties, is de tekening de enige die verwant is aan een bewaard gebleven tapijt. Tevens is de tekening één van de weinige tekeningen van de latere fase in de ontwikkeling van zijn oeuvre. Daarnaast illustreert de tekening als enige binnen de Nederlandse publieke collecties het eerste ontwerp stadium binnen het ontwerpproces van tapijtkunst. De TCB acht het zeer onwaarschijnlijk dat een vergelijkbaar werk opnieuw op de markt zal verschijnen.

Onmisbaarheid

Symboolfunctie:

De tekening speelt geen uitgesproken rol in de herinnering aan personen of gebeurtenissen, die voor het begrip en appreciatie van de Nederlandse (cultuur)geschiedenis van overtuigend belang zijn.

Schakelfunctie:

De TCB ziet de tekening niet als een wezenlijk element in een bepaalde ontwikkeling, die voor de wetenschapsbeoefening met inbegrip van kunstgeschiedenis in Nederland van overtuigend belang is.

IJkfunctie:

De waardering en wetenschappelijke interesse voor tapijtkunst is toegenomen in de laatste jaren. Dit geldt ook voor de erkenning van Pieter Coecke van Aelst als één van de belangrijkste Zuid-Nederlandse kunstenaars van de zestiende eeuw. De tekening “Huwelijk van Tobias en Sara” vervult voor wetenschapsbeoefening, op grond van de relatie tussen de tekening als eerste ontwerp en een bewaard gebleven tapijt op basis van dat ontwerp, een ijkfunctie voor onderzoek naar het ontwerpproces van tapijtkunst. Anderzijds vervult de tekening een ijkfunctie voor onderzoek naar de ontwikkelingen in het oeuvre van Pieter Coecke van Aelst.

Conclusie

Op grond van al het vorenstaande acht de TCB de tekening “Huwelijk van Tobias en Sara” door Pieter Coecke van Aelst beschermwaardig in de zin van de Erfgoedwet.

De tekening is zowel onvervangbaar voor het Nederlands cultuurbezit als onmisbaar op grond van de ijkfunctie die de tekening vervult.